

תוכן העניינים

1	המשכה, השקיית זרעים והרבצה במועד: עיון 1 בהשתלשלות נוסח של מחלוקת במשנה (מועד קטן א, ג)	יצחק (צחי) בלאו
29	גברא דעל בריה ועל ברתיה לא חס עלי דידי היכי חייס? בין דידקטיות למאבק בסיפור ר' יוסי דמן יוקרת ובנו	אליהו רוזנפלד
53	The Rami bar Hama Narrative of <i>Zevahim</i> 96b: A Contextual Analysis	שירה שמידמן
87	תלמוד כפרפורמנס: סוגיית "קרות הגבר" (בבלי יומא כ ע"ב-כא ע"א)	יאיר ליפשיץ וישי רוזן-צבי
117	שאלת גשמים בארץ ובתפוצות: הלכה, היסטוריה וגאוגרפיה	דוד סבתו
141		תקצירים בעברית
I		תקצירים באנגלית

CONTENTS

Yitzhak (Tzahi) Blau	Watering Seeds in the Intermediate Days of the Holiday: The History of a Mishnaic Dispute (MQ 1:3) (Heb.)	1
Eliyahu Rosenfeld	“A man who showed no mercy to his son and daughter, how could he show mercy to me?” Between Didacticism and Struggle in the Story of Rabbi Yossi from Yokrat (Heb.)	29
Shira Shmidman	The Rami bar Hama Narrative of <i>Zevahim</i> 96b: A Contextual Analysis	53
Yair Lipshitz and Ishay Rosen-Zvi	On Talmud as Performance: Reading Bavli Yoma 20b-21a (Heb.)	87
David Sabato	Praying for Rain (<i>she'ilat Geshamim</i>) in Israel and Diaspora: Halacha, History and Geography (Heb.)	117
Hebrew abstracts		141
English abstracts		I

המשכה, השקיית זרעים והרבצה במועד:
עיון בהשתלשלות נוסח של מחלוקת במשנה (מועד קטן א, ג) *

יצחק (צחי) בלאו

מבוא

כידוע, בראש סוגיות רבות בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי ניצבת משנה, והסוגיא עצמה היא דיון שהתפתח בעקבותיה ויש בו ניסיון לרדת לעומק הדעות המובאות בה ולהבין את ההיגיון או הידע שעליהם הן מבוססות. פעמים רבות, מלבד אותה המשנה שבראש, מופיעים בגוף הסוגיא קטעים מתוך מקורות תנאיים נוספים - משניות ממסכתות אחרות, ברייתות (מן התוספתא או ממקור אחר), מדרשי הלכה ועוד - שהאמוראים 'מגייסים' כדי להעניק תוקף לדעתם ולבססה.

לעיתים ההלכה המוכרת מן המשנה - מופיעה במקורות נוספים, ועיון מעמיק מגלה שבמקרים מסוימים לא כהרי ההלכה שבמקור האחד כהרי ההלכה שבמקור האחר. נוסחי ההלכה נבדלים זה מזה - לעיתים בפרטיהם, לעיתים בשם הדמות שמפיה או בשמה ההלכה נאמרת, ולעיתים בסגנונם.

לא כל ספרות התנאים עשויה עור אחד. אומנם כולה מציגה פרי לימוד של התקופה המכונה בפינו 'תקופת התנאים', אבל מובן שתקופה המשתרעת על פני יותר ממאה שנה - יש בה מוקדם ומאוחר. משנת רבי חותמת את תקופת התנאים, אבל לא כל המופיע בה כעת נכלל בה ברגע חתימתה אלא לאורך זמן, והדברים אמורים גם בחיבורים התנאיים האחרים. יש חיבורים שקדמו למשנה, ויש גם שבאו בעקבותיה, שנתחברו כתוספת או כהרחבה למצוי בה. יש שהמסורת שמובאת בהם והמסורת שבמשנה - מסורת אחת הן, ויש שמקור מסוים משמר מסורת שאיננה באחרים.

משום כך, עיון משווה בנוסחי ההלכה המופיעים במקורות השונים, הוא כלי חשוב בידי המבקשים להתחקות על השתלשלות-התפתחות ההלכה וגם על השיקולים (היסטוריים, לשוניים ואחרים) שעמדו לנגד עיני עורך המשנה בעת שעסק בעריכתה.

* מאמר זה הינו עיבוד של פרק מתוך חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה" בהנחיית פרופ' שולמית ולר, בנושא: משנה מסכת מועד קטן פרק א - עיון בנוסחי ההלכות שבמשנה לאור ברייתות מקבילות המצויות בתוספתא ובתלמודים, אוניברסיטת חיפה, תשע"ה (2015). נוסח המשנה מובא (תוך פתיחת קיצורים בטוחים) ע"פ כ"י קאופמן A50, נוסח התוספתא על פי כ"י וינה מהדורת ליברמן, ניו יורק תשכ"ב, נוסח הירושלמי ע"פ כ"י ליידין - מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, ונוסח הבבלי הוא על פי דפוס וילנא.

המאמר מתחקה אחר נוסחה של משנה אחת העוסקת בהלכות השקיית שטחים חקלאיים בחול המועד. הבחירה בה אינה מקרית: למשנה זו שמונה מקורות תנאיים מקבילים, שבהצטרפם זה לזה אורגים יריעה רחבה ומגוונת. עיון משווה בכולם וניתוח ההבדלים ביניהם יסייעו לנו בניסיוננו להתחקות על השתלשלות נוסח ההלכה שבמשנה ועל דרך היווצרותו.

המשנה (מועד קטן א, ג)

המשנה עוסקת בדינה של פעולה חקלאית - השקיה - בחול המועד, ומציגה מחלוקת בין רבי אליעזר בן יעקב לחכמים:

ר' אליעזר בן יעקב אומר
 מושכין את המים מאילן לאילן
 ובלבד שלא ישקו את כל השדה¹
 זרעים שלא שתו לפני המועד
 לא ישקום במועד
 (וחכמים)² מתירים בזה ובוזה

מנוסח המשנה נראה שר' אליעזר בן יעקב (להלן: ראב"י) מבחין בין מקרים שונים. הוא קובע את ההלכה, לשיטתו, בכל אחד מהם:

א. ב'שדה אילן':

1. סמוך לעצים (בלבד) - מותר להשקות.
2. במקומות מרווחים שאין בהם עצים - אסור.

ב. ב'שדה שנזרע לפני המועד' - הדין תלוי בשאלה אם הזרעים "שתו" (כלומר ספגו מים) קודם למועד:

1. אם שתו - מותר להשקותם.
2. אם לא שתו - אסור.

טעם ההבחנה: אם הזרעים שתו, תהליך הנביטה החל, ואם לא ישקו אותם במועד, רבים הסיכויים שהנבטים יקמלו ולא יוסיפו לצמוח; מה שאין כן אם לא שתו, שכן במקרה כזה הנביטה טרם החלה, והזרעים שלא יושקו בחול המועד יישארו יבשים ולא יקרה להם מאומה. בחלוף המועד ישקו אותם, ואז תחל הנביטה.

1 בנוסח המשנה על פי כ"י וטיקן 108 מופיעה כאן המילה "כולה".

2 בכ"י פרמה מופיעה המילה "וחכמי". בכ"י קאופמן המילה אינה מופיעה, ונראה שהיעדרה נובע משיבוש מעתיק.

דעת חכמים מובעת במילים "מתירים בזה ובוזה". נראה שהשימוש בכפל הכינוי הרומז 'זה' מעורר קושי. הזיהוי המשוער של הפריטים שהכינויים מוסבים אליהם (יש יותר מאשר אפשרות אחת) הוא שיעמוד בבסיס הפרשנות שתוצע:

- א. דברי חכמים מוסבים אל שני 'שטחי החקלאות' הנידונים בדברי ראב"י: 'שדה אילן' ו'שדה שנורע לפני המועד'. לדעת חכמים מותר להשקות את שניהם.
- ב. דברי חכמים מוסבים רק אל הסיפא של דברי ראב"י, שם מוזכר "שדה שנורע לפני המועד", ושני הפריטים הם שדה זרוע שהושקה לפני המועד ושדה שלא הושקה. לדעת חכמים, את זה וגם את זה - מותר להשקות.

בדבריו הראשונים של ראב"י מוזכרת פעולת המשכה "מאילן לאילן", ונראה שמדובר ב'שדה אילן'.³ ואולם דבריו שבאים בהמשך - "ובלבד שלא ישקו את כל השדה" - ייתכן שהם מכוונים לאותו 'שדה אילן' שהזכיר בתחילה, אבל יש מקום לסבור גם אחרת, שעניינן ב'שדה בעל' (שכינויו הרווח בלשון התנאים: 'שדה לבן'),⁴ שכן בהמשך הוא דן בשדה זרוע (ולא בשטח נטוע).

העובדה שההלכות המובאות מפי ה"צדדים" השונים במחלוקת עשויות להתפרש ביותר מאשר דרך אחת, הביאה להתפתחות דיונים שבהם נעשה ניסיון לברר את פשר ההלכות ואת הטעמים שבבסיסן.

להלן נעיין במקורות תנאיים שמוזכרות בהם הלכות הנוגעות לפעולה החקלאית המוזכרת או פעולה דומה לה, שהרקע שעליו הן נידונות גם הוא חול המועד או זמן הדומה לחול המועד בתחום החקלאות. ברבים מאותם מקורות תנאיים - אין בידנו חיבורים עצמאיים מקוריים שלהם: הם משוקעים בסוגיות תלמודיות, ומובאים מפי

3 עיינו בפירוש המיוחס לרש"י מועד קטן ב ע"א, בד"ה "מושכין מים מאילן לאילן": "...אם יש מים תחת אילן אחד - עושין דרך קטן מאילן לאילן, כדי שימשכו המים מאילן זה לאילן אחר" (מכאן ואילן, בכל מקום שיוזכר 'המיוחס לרש"י' בלא תוספת - כוונתנו לנוסח המובא במהדורת וילנה. נוסחים אחרים - יצינו במפורש),

4 מעיון בדברי הראשונים על משנה זו אנו מוצאים שני כיוונים אלו. בפירוש המיוחס לרש"י במועד קטן הן בנוסח מהדורת דפוס וילנה הן בפירוש רש"י על פי מהדורת אפרים קופפר) תואם את נוסח ההלכה שבמשנה. אם כן, המשנה, כבר בתחילתה (ברישא), עוסקת בשתי הלכות: (א) ההלכה "מושכין את המים מאילן לאילן" הנוגעת לדיני ההשקיה בבית השלחין; (ב) ההלכה "אבל לא ישקה את השדה כולה" הנוגעת לשדה בית הבעל. הסבר שונה לדברי ראב"י שבתחילת המשנה מצינו בפירוש "מסכת משקין לרבינו שלמה בן היתום" (להלן: ר"ש בן היתום, פירוש מסכת משקין) על המשנה: "ר' אליעזר בן יעקב אומ' מושכין את המים מאילן לאילן - כלומ' מותר למשוך מים מאילן לאילן בחולו של מועד, ובלבד שלא ישקה - כלומ' שלא יערים בכך דטירחא יתירה הוא", ומדברים אלו עולה כי מילותיו של ראב"י "ובלבד שלא ישקה את כל השדה" נוגעות ל'שדה האילן', והמשנה המביאה את היתרו של ראב"י למשוך ולהעביר מים מאילן לאילן, מביאה גם את אזהרתו שיש להקפיד שלא להשקות מעבר למותר (לא בהערמה ולא מתוך חוסר תשומת לב).

אמוראים כדי לשמש תימוכין לקביעתם. יש שהפרשנות עולה מדברי האמורא, ויש שהיא עולה ממהלך שנקט עורך הסוגיא.

פעולת ה"הרבצה"

רבים מן המקורות שיוצגו ויידונו להלן, עוסקים בדינה של פעולה חקלאית נוספת הנקראת הרבצה. פעולה זו, וכמוה פעולת המשכבה שהוזכרה במשנה, נקשרות ל"פעולה הכללית" שעניינה מתן מים לצמחים (השקיה). הניסיון לעמוד על טיבה ישמש כעין רקע והקדמה לדיון במשנה ובמקבילותיה. להלן נסקור בקצרה הסברים שונים שהוצעו לפעולת הרבצה הן בפרשנות התלמוד הקלאסית הן במחקר התלמודי.

פרשני המשנה והתלמוד הציעו הסברים שונים למהות פעולת הרבצה. הצד המשותף לרוב הדעות קשור לכמות - מדובר בהשקיה בהיקף מצומצם; ההבדלים בין ההסברים - יש שהם קשורים לאופן ההשקיה, יש הקשורים למטרתה, ויש שדייקו ושייכו את הפעולה לשטח חקלאי מסוג מסוים דווקא.

בפירוש המיוחס לרש"י מוסבר שהרבצה משמעה השקיה מועטת בבית השלחין,⁵ והבחין בינה ובין השקיה - שמציינת "השקאה גמורה".⁶ גם מדברי הרמב"ם משתמע שמדובר בהשקיה מועטת, שכן הוא הסביר שהרבצה היא "זילוף מים".⁷ וכן עולה מדבריו זיהוי אופן הפעולה (התזה). לעומתם, בעלי התוספות מסבירים כי הרבצה היא השקיה גמורה, אלא שהיא מיוחדת לבית הבעל (ולהשקיה בשדה שלחין שם אחר).⁸

5 בפירוש המיוחס לרש"י (מועד קטן ו ע"ב), ד"ה "לתרבוזי", פירש: "להשקות, לשון אין מכבדין ואין מרביצין - היינו השקאה פורתא, כדי שיצאו הירקות, וכדמפרש באידך ברייתא לקמיה, ומשקין - היינו השקאה גמורה של בית השלחין". וראו גם בפירוש רש"י על מסכת מועד קטן ע"פ מהדורת קופפר, (עמ' 16-17). ד"ה "מרביצין": "היינו השקאה פורתא כדי שיצאו ירקות וכדמפ' באידך ברייתא לקמיה ומשקין השקאה גמורה דבית השלחין; לישנא אחרינא - תרביצא לשון משקין ממש על ידי שפעת מים. אלא מזה מעט מפני אבק. שעולה האבק על הירקות לשעות ואינו מניח לגדל אותן וכשהוא משליך עליהן מעט מים מתישב העפר וגדלו הירקות שבתרבץ ועל כן נקרא תרביצא (מלשון) ואין מכבדין את האבק. מפי ר' יצחק". נעיר כי הפירוש השני, שמוכא בשם ר' יצחק, מתאים יותר לפירושו של "הערוך" שיובא להלן. אם כן, את פעולת ההשקיה 'משייך' המיוחס לרש"י, לבית השלחין, מה שאין כן את פעולת הרבצה, שאותה הוא איננו 'משייך' לשטח חקלאי מסוג מוגדר.

6 ראו בהערה הקודמת.

7 ראו רמב"ם, פירוש למשנה (מהדורת קאפה, עמ' קמב), מסכת שביעית ב, י: "מרביצין בעפר הלבן, מזלפין מים בעפר הלבן. ונקרא עפר הלבן המקום שאילניו מרוחקין עד שיהא כל עשרה מהן ביותר מבית סאה, אבל אם היו מקורבין הכל מודים שמתר לולף עליהן מים ואין זה עבודה".

8 התוספות למועד קטן ו ע"ב, ד"ה "מרביצין", כתבו: "ואדרבה נראה לי דמיירי בהשקאה גמורה אלא לגבי שלחין שצריך השקאה נקט משקין וגבי בית הבעל קרוי הרבצה...".

ר' נתן בר יחיאל מרומי, בעל "הערוך"⁹, מסביר שהמרבץ "זורק מים להשכיב את האבק". את ההסבר הוא מלווה בדוגמאות הלקוחות מהקשר שאיננו חקלאי - מתחום הבית, שם הפועל רב"ץ משמש במשמעות התזת מעט מים להרטבת 'רצפת הבית', שלא הייתה אלא עפר: עפר יבש דרכו להעלות ענני אבק, וכדי למנוע זאת - מרטיבים אותו, והוא נשאר 'לרבץ' במקומו. קוהוט (שם) מביא דוגמאות נוספות לשימוש בפועל בהקשרים אחרים ומזכיר גם פעולת ההרבצה שבשדה. הוא מדייק ששם הפועל להרביץ איננו מבטא את הפעולה הנעשית (התזת המים על הקרקע) אלא את תוצאתה - האבק הרטוב איננו מתרומם מעל הקרקע, והוא נותר במקומו, וכביכול 'רובץ'.

גם חוקרי התלמוד אינם תמימי דעים לגבי מהותה של פעולת ההרבצה, והציעו לה הסברים שונים:

ליברמן¹⁰ הלך בדרכו של הפירוש המיוחס לרש"י ופירש: "מרכיזין שדה בית השלחין במועד - כלומר, אפילו בכלי, משום שהרבצה היא השקאה פורתא, ואין בה טירחא". לשיטתו, פעולת ההרבצה מוגדרת מצד הכמות - השקיה במים מועטים; השטח המושקה המורטב - יכול להיות השדה כולו; מצד האופן - מותר לעשותה "אפילו בכלי" (היינו אפשר גם שלא בכלי). הטעם להיתר: בהשקיה מועטה אין טורח.

לדעת פליקס: "הרבצה - הוראתה השקאה מוקדמת, שעה שבשדה אין עדיין גידולים"¹¹. לדבריו, תפקידה לרכך את האדמה ומתוך כך להכשיר את השדה היבש לחרישה או זריעה; או להצמיח את זרעי הספיחים ועשבי הבר הטמונים באדמה, ואזי יתאפשר לעוקרם בנקל לפני זריעת השטח, והם לא יזיקו לגידולים החדשים. כיוון שהמילה הרבצה משמעה הרטבת קרקע שלא על מנת להצמיח, היא הושאלה לעבודות הבית בהוראה של הרטבת קרקע הבית למנוע עליית אבק.

גם ספראי סברו שמדובר בפעולה שמטרתה הכשרת השטח, ובמילותיו - בפירושו למשנה: "הצפת השדה כדי להכשיר את השדה לחריש בשנה הבאה"¹².

לסיכום:

לפי הפירושים השונים שהובאו, שם הפעולה הרבצה משמש (בעיקר) לציון פעולה אחת מן השתיים: (א) השקיה מועטת לצורך חקלאי; (ב) השקיה הרטבה מועטת לצורכי כיבוד הבית. במשנה ובסוגיות שובאו בדיון, ברי שנעשה שימוש בשם הרבצה במשמעות הראשונה.

9 ראו: ערוך השלם, ז, עמ' רמט, הערך 'רבץ'.

10 ראו: ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 1227-1228.

11 ראו: פליקס, החקלאות בארץ ישראל, עמ' 289-291, 314-316.

12 ראו: ספראי וספראי, משנת ארץ ישראל, מסכת שביעית, עמ' 67.

כאמור, גם ההמשכה המוזכרת במשנתנו מציינת השקיה מועטת, ודוק: ההמשכה היא השקיה ממוקדת-נקודתית (מאילן לאילן), ואילו ההרבצה היא השקיה על פני שטח נרחב. שתי הפעולות אינן דורשות מאמץ רב, ובשתיהן מדובר בכמות מים מעטה. לעומתן השקיה "רגילה" ("סתם") דורשת מאמץ פיזי רב, וכמות המים שנעשה בה שימוש - רבה.

סוגיית הירושלמי

סוגיית הירושלמי במסכת מועד קטן פותחת במימרה אמוראית:¹³

רבי מנא אמר לה סתם,¹⁴ רבי אבון בשם שמואל:
בסתם חלוקים

רבי אבון (בשם שמואל) ורבי מנא מעמידים את מחלוקתם של ראב"י וחכמים (שבמשנה) בעניין המשכה מאילן לאילן, וקובעים שבמוקדה עומד מצב שהם מכנים בשם "סתם". עורך הסוגיא מברר מהו מצב זה:

מה אנן קיימין?
אם במרווחין דברי הכל אסור
אם ברצופין דברי הכל מותר
אלא כי נן קיימין בנטועין מטע עשר לבית סאה
רבי ליעזר בן יעקב עבד לון כמרווחין
ורבנן עבדין לון כרצופין

תחילה הוא מצמצם את מספר האפשרויות. הוא מוציא מכלל אפשרות שני מצבים שהדין בהם ידוע ומוסכם: (א) שדה שבו האילנות מרווחין (רחוקים מאוד זה מזה) - לדעת הכול ההשקיה אסורה; (ב) שדה שבו האילנות רצופין (צפופים מאוד) - ההשקיה מותרת.¹⁵ ברי שאין מדובר בשני מצבים אלו.

מסתבר אפוא שהמצב שלדעת רבי מנא ורבי אבון (בשם שמואל) עומד במוקד המחלוקת במשנה, הוא מצב "ביניים" [לא מרווח ממש ולא צפוף ממש אלא] - שדה שבו בשטח שגודלו בית סאה נטועים עשרה עצים צעירים.¹⁶ ראב"י מגדיר שדה כזה

13 מועד קטן א, ב, פ ע"ג.

14 רבי מנא מביא את המימרה שלהלן ב'סתם', כלומר הוא אינו מציין בשם מי הובאה, ואילו רבי אבון מביא את המימרה בשם אומרה - שמואל.

15 לפי פירוש "פני משה", במרווחין אסור מפני שנראה כאילו משקה את השדה עצמו (פעולה האסורה במועד), מה שאין כן ברצופין, שניכר שהוא משקה את האילנות בלבד.

16 בית סאה הוא שטח שגודלו כ-2,500 אמה רבועות (50X50 אמה).

מרווח, ולכן אוסר את ההשקיה בכולו; ואילו חכמים סוברים שעצי שדה כזה נחשבים רצופים, ולכן מתירים להשקות את השדה. אחרי שהגדיר את המצב שבעניינו מתקיים הדיון במשנה, עורך הסוגיא מציג שאלה:

הא רבנן אמרי במרווחין אסור להשקות
מהו להמשיך?

ברור לו ששדה שבו האילנות מרווחים - חכמים (כמו ראב"י) אוסרים להשקות. והוא תוהה מה דעתם עמדתם בעניין פעולת המשכה בשדה כזה, היינו מה דינה של השקיה "נקודתית" סביב העצים בלבד. הוא מציג:

גילף הדא רבנן מן דרבי ליעזר בן יעקב
כמה דרבי ליעזר בן יעקב אמר במרווחין אסור להשקות ומותר להמשיך
כן רבנן אמרי במרווחין אסור להשקות ומותר להמשיך

עורך הסוגיא מציג את הלך המחשבה שלו: מכיוון שדעת חכמים ודעת ראב"י בעניין השקיה - אחת (בשדה מרווח אסור, בשדה צפוף מותר), לכאורה מסתבר שגם בעניין המשכה - דעתם כדעת ראב"י: כפי שהוא מתיר את המשכה בשדה מרווח - יש להניח שגם חכמים מתירים אותה (ואין סיבה שיאסרו). לעיל כתבנו לכאורה, ולא בכדי: מתברר שבמקום אחר מובאת דעה המיוחסת לחכמים שאינה עולה בקנה אחד עם הדעה שייחסנו להם כאן:

ולא כן סברנן מימר במרווחין דברי הכל אסור
והן עפר לבן לא במרווחין הוא!?

לעיל הוסבר שיש הסכמה כללית שהשקיית שדה מרווח אסורה. עורך הסוגיא מעיר שנראה שאין הסכמה גורפת כזאת, שהרי ידועים מקורות אחרים שבהם מוזכר שדה שבו 'עפר לבן', ושדה כזה גם הוא נחשב מרווח,¹⁷ ובכל זאת מובאת דעה שהשקייתו מותרת!?

המקורות האמורים הם משנה במסכת שביעית (ב, י) וברייתא המופיעה בתלמוד הירושלמי במסכת שביעית.¹⁸ בברייתא מובאת מחלוקת בין רבי שמעון לראב"י:

17 דרך זו נקט גם הרמב"ם בפירושו למשנה זו: "ונקרא עפר הלבן המקום שאילניו מרוחקין עד שיהא כל עשרה מהן ביותר מבית סאה". כאן המקום לציין כי על פי פירוש זה 'עפר לבן' שונה מ'שדה לבן': 'עפר לבן' הוא כינוי לרווח שבין האילנות, ואם כן עניינו ב'שדה אילן'; ואילו 'שדה לבן' הוא שדה תבואה, והוא נקרא כך משום שכאשר התבואה מבשילה ומלבינה, השדה נראה לבן, ואם כן עניינו בשדה בעל (וגם בפירוש המיוחס לרש"י על מועד קטן ו ע"ב מבואר ש'שדה לבן' הוא שדה בעל).

18 ירושלמי, שביעית א, ז, לד ע"ב.

מרבצין בעפר הלכן - דברי ר' שמעון
רבי אליעזר בן יעקב אוסר.

במוקד המחלוקת עומדת השאלה אם מותר להשקות (בשביעית) בשיטת ההרבצה שדה שיש בו 'עפר לבן'.¹⁹ אחרי שהביא את דעות החולקים (ר' שמעון וראב"י), עורך הסוגיא מציין על מה נסמכת דעתו של כל אחד מהם:

אתיא דר' שמעון כרבנין
ודר' אליעזר בן יעקב כשיטתיה

לדבריו, ר' שמעון סובר כחכמים ומתיר, וראב"י - עקיב בשיטתו שלו - כשם שאסר את ההשקיה (של כל השטח) במשנה במועד קטן, הוא אוסר את הפעולה גם במשנה בשביעית.

מסקנת עורך הסוגיא אינה בהירה: לגבי ראב"י - העקיבות מובנת - בשני המקומות הוא אוסר; אבל האמירה שדעת ר' שמעון נסמכת על דעת חכמים במועד קטן - תמוהה: הרי במועד קטן נאמר שהכול מסכימים שבשדה מרווח - ההשקיה אסורה. ואם חכמים אוסרים - הכיצד אפשר לומר שההיתר של ר' שמעון מבוסס על דעתם?!
עורך הסוגיא מגיע למסקנה שהדרך היחידה להבין את ההסתמכות הזאת היא:

אלא כאן בשביעית וכאן במועד

לדעת ר' שמעון דין השקיה בשביעית שונה מדין השקיה במועד: בשביעית - מותר להשקות בשדה מרווח, ובמועד - אסור. עורך הסוגיא מנסה לרדת לשורש ההבדל הזה, ולהבין מהו אותו הבדל בין שתי התקופות ('שביעית', 'מועד') שגורם להבדל בהלכה:

מה בין שביעית ומה בין מועד
שביעית על ידי שהיא מותרת במלאכה
התירו בין דבר שהוא טריח בין דבר שאינו טריח
מועד על ידי שהוא אסור במלאכה
לא התירו אלא דבר שהוא אבד ובלבד דבר שאינו טריח

ההבדל בין שביעית למועד מבוסס על ההבחנה בין המהות המצווה בשביעית בכל אחד מהם: בשביעית, מבחינה עקרונית, האדמה היא ששוכתת ממלאכה. אם האדמה שוכתת, ולא האדם, אזי יש מלאכות שמותר לעשותן כדי לשמר את הקיים, ומידת הטורח שיש בעשייתן אינה נכללת במערכת השיקולים כלל. לעומת זאת, בחול המועד חובת השביעית ממלאכה מוטלת על האדם. גם ההיתר לעשות מלאכה למניעת הפסד מרובה

19 למשמעות המושג 'עפר לבן' ראו לעיל הערה 17.

(דבר האבד), איננו גורף אלא מותנה: אם יש בעשיית המלאכה טרחה מרובה היא אסורה.

אם כן, העובדה שהשקיית שדה של 'עפר לבן' (מרווח) כרוכה בהכרח בטרחה מרובה, קובעת את ההבדל בדין השקיית שדה כזה לצורך קיום האילנות: בשביעית אין מתחשבים בה ולכן ההשקיה מותרת, מה שאין כן במועד, ולכן בו היא אסורה. לצד הבדל זה יש בין שתי התקופות הבדל נוסף, שיכול גם הוא לשמש הסבר להבדל בהלכה:

ואית דבעי מימר נישמענה מן הדא:
שביעית על ידי שזמנה מרובה התירו
מועד על ידי שזמנו קצור אסור

אותן שבעת ימים האחרונים לא מסתברא מיעבדינון כשבעת ימי הרגל ויהיו אסורין

השביעית נמשכת שנה תמימה. הימנעות מהשקיה במשך שנה שלמה תגזור כליה על העצים, ולכן מותר להשקותם. המועד קצר ונמשך שבוע בלבד. הימנעות מהשקיה בפרק זמן קצר לא תגרום לעצים נזק, ולכן אין סיבה להתירה. עורך הסוגיא מעיר שלכאורה היה מקום ללמוד מאיסור המועד לגבי השבוע האחרון של השמיטה: אם לא ייגרם לעצים נזק במשך שבוע המועד, הרי גם בשבוע האחרון של השמיטה (בהנחה שהשקייתו במשך השנה, כמותר) לא יקרה להם מאומה, ואם כן, שמא ראוי להחמיר ולאסור את ההשקיה בשבוע הזה?! והוא משיב שלא מסתבר לנקוט את החלוקה הזאת ו"להחריג" את השבוע האחרון של השביעית מן השנה כולה. הדין הוא דין אחד, והוא נוהג במשך שנה שלמה.

עד עתה ניסה עורך הסוגיא לעמוד על ההבדלים בין שתי התקופות ולהסביר מדוע הם גורמים להבדלים בהלכה. והינה הוא מכריז כי לא רק לימוד מסברה ומהיקש הביאו למסקנותיו, אלא יש בידו מקור תנאי מפורש שמציין את ההבדל בהלכה:

אשכח תני

מרבצין בעפר לבן בשביעית אבל לא במועד²⁰

הסוגיא ממשיכה בביאור המשנה ממועד קטן - והפעם מתמקדת בדברי חכמים:

וחכמים מתירין בזה ובזה
מהו בזה ובזה
בין ששתו קודם לרגל
בין שלא שתו קודם לרגל

20 על הנוסח המדויק של ברייתא זו ראו להלן דיון בנוסח הברייתות שכירושלמי.

עורך הסוגיא מציג הצעה לכאורה (בעזרת שאלה רטורית) - לבחון את האפשרות ש"בזה ובזה" שבדברי חכמים מוסבים על החלק השני של דברי ראב"י בלבד: ²¹ "בזה" - שדה זרוע שהושקה קודם לרגל, "ובזה" - השדה הזרוע שלא הושקה קודם לרגל. בהצעה זו טמון קושי: אם השדה לא הושקה הנביטה טרם החלה, ואין הצדקה להתיר השקיה במועד, ואם כן הכיצד חכמים מתירים?! אם כן, אין מנוס מלאמץ את הגישה האחרת, ²² שלפיה דברי חכמים מוסבים על שני שטחי החקלאות: 'שדה האילן' ו'השדה הזרוע' שהושקה קודם הרגל. אם בתחילה עורך הסוגיא התלבט לגבי דברי ראב"י - "ובלבד שלא ישקו את כל השדה" - אם הם נוגעים ל'שדה אילן' (שהוזכר לפנייהם) או ל'שדה הזרוע' (שהוזכר אחריהם), כעת הותר הספק: ברי לו איזו משתי ההצעות אפשרית. לאור הבנתו החדשה הוא מגיע למסקנה:

אלא כאן באילן כאן בזרעים

היינו, הכוונה היחידה שאפשר לייחס להיתר "בזה ובזה" היא הכוונה שהוצעה כאפשרות א - "בזה" - 'שדה אילן' (צפוף, ובכלל זה בית סאה שבו עשר נטיעות); "ובזה" - 'שדה שנזרע לפני המועד', בתנאי שהושקה לפני המועד.

אפשרות ב שהוצעה "הורדה מן הפרק" כיוון שבשני הפריטים הכלולים בה אין שום מחלוקת בין ראב"י לחכמים: שניהם מסכימים שלגבי 'שדה זרעים' - אם הושקה קודם למועד מותר להשקות במועד, ואם לא - אסור.

והבנה נוספת - נוגעת לחלוקה הפנימית של דברי ראב"י. כעת נוכל לחלקם ללא קושי:

חלקם הראשון - עוסק בשדה אילן:

ר' אליעזר בן יעקב אומר
מושכין את המים מאילן לאילן
ובלבד שלא ישקו את כל השדה

וחלקם האחרון - בשדה זרוע:

זרעים שלא שתו לפני המועד
לא ישקום במועד

המשפט שלכאורה יכול היה להצטרף לבא לפניו או לבא אחריו - כעת "שייכותו" ברורה: מקומו בחלק הדן ב'שדה האילן'. עוד עולה מן הדיון כי במועד אין בין הרבצה להשקיה ולא כלום: המתיר להרכיץ - מתיר להשקות (ואם כן, לגבי ההפך קל וחומר).

21 לעיל בדיון על הבנת דברי חכמים במשנה "וחכמים מתירים בזה ובזה" צוינה כאפשרות ב.

22 לעיל בדיון על הבנת דברי חכמים במשנה "וחכמים מתירים בזה ובזה" צוינה כאפשרות א.

סוגיית הבבלי

המשנה הנ"ל מובאת גם במסכת מועד קטן שבתלמוד הבבלי (ו ע"ב). ובעקבותיה - מתפתחת סוגיא.

בסוגיא מובאות שתי אמירות אמוראיות:²³

[א] אמר רב יהודה:²⁴

אם היתה שדה מטוננת²⁵ - מותר.

[ב] אמר רבינא:²⁶

האי תרביצא שרי לתרבוצי בחולא דמועדא.

אחרי כל אמירה-דעה עורך הסוגיא מביא מקור או מקורות תנאיים שלהבנתו עמדו בבסיסה. מתוך עיון במקורות כשלעצמם, ויותר ממנו - עיון משווה בינם למשנתנו - ננסה להתחקות על גלגולי נוסח ההלכות העוסקות בהשקיה, המשכה והרבעה במועד, ולשחזר את נוסחן המקורי.

הדיון בדברי רבי יהודה

הסוגיא פותחת בהצגת דברי רב יהודה:

[א] אמר רב יהודה:

אם היתה שדה מטוננת - מותר.

עורך הסוגיא מציג ברייתא שלדעתו דברי רב יהודה נשענים עליה:

23 מועד קטן ו ע"ב.

24 כ"י אוקספורד, וטיקן 108, לונדון וקולומביה 141 גורסים "רב הונא" ולא "רב יהודה".

25 בערך השלם (ג, עמ' מה) בערך 'טן', מובא שפירושו לחלח בטיט. וברוח דומה, יאסטרוב (מילון,

עמ' 541) מפרש: 'טנן' - to moisten, כלומר להרטיב, ללחלח. ראו בן-יהודה (מילון, ד, עמ'

1870-1871) 'טיין': (בארמית טינא) - כמו טיט, ובערך 'טנן' (שם, עמ' 1887) פירש: נהיה רטוב

(ומובאת הדוגמה מסוגייתנו: שדה שהיא מטוננת). סוקולוף (מילון, עמ' 502) מפרש: 'טינא' - clay

כלומר חומר, חרסית. וכן מובא בפירוש רש"י בסוגייתנו ע"פ מהדורת קופפר, (עמ' 16) ד"ה

"מטוננת": "לשון טיט כלומר שהיו לחין הנזרעים...". בהערה 25 שם קופפר מביא: "כנראה

שהמעתיק השמיט, וצ"ל: שהיו לחין הזרעים ונתייבשו, והוּו כזרעים ששתו לפני המועד. ופסדו אי

לא הדר ומשקה...". ומכאן שמדובר בשדה שאדמתו לחה, ומתוך כך הזרעים ספגו לחות מייד

כשנזרעו, כלומר: הם שתו לפני המועד ואם לא ישקו אותם במועד - יתקלקלו. ייתכן שהמילה

מטונן משמעותה מצונן (כעין חילופי ט-צ המוכרים בין העברית לארמית), ופירוש 'שדה מטוננת' -

שדה שאדמתו מצוננת ורטובה (וגם מלשון 'טין' - שמקורו באדמה רטובה ומעט בוציח).

26 במסורת הש"ס על דפוס וילנה ישנו תיקון ל"רבא", אך בכל כתבי היד שנבדקו (גטינגן 3, לונדון,

מינכן 95, קולומביה, אוקספורד, וטיקן 108, וטיקן 134) וכן בכל נוסחי הדפוסים הראשונים שנבדקו

(ונציה, פיזארו, ואד אלחג'רה).

תניא נמי הכי:

כשאמרו אסור להשקותן במועד
לא אמרו אלא בזרעים שלא שתו מלפני המועד,
אבל זרעים ששתו לפני המועד - מותר להשקותן במועד.
ואם היתה שדה מטוננת - מותר.
ואין משקין שדה גריד במועד,
וחכמים מתירין בזה ובזה.

הברייתא (שעורך הסוגיא מביא) פותחת במילה "כשאמרו", כלומר: הבירור המוצג בברייתא מוסב על 'ידיעה' מסוימת הנוגעת לדברים ש'נאמרו' כפי הנראה בזמן שקדם לה, ומשום כך הם ידועים לתנא או לתנאים המשתתפים בדיון (ואם כן, הברייתא היא רובד פרשני שנוצר בשלב מאוחר מן השלב שבו נוסחה אותה "ידיעה"). ומהי אותה "ידיעה"? רצף המילים "אסור להשקותן במועד". את ה'ידיעה' הזאת נכנה מכאן ואילך 'ההלכה הקדומה'. הדיון בברייתא מטרתו להביא לזיהוי מושא האיסור המוזכר בהלכה הקדומה - היינו מי הם ש"אסור להשקותן במועד" - והוא נפתח במילים "לא אמרו אלא...".

מתוך נוסח הברייתא נוכל לשער שנוסח אותה הלכה קדומה, שהייתה מוכרת לדוברים, היה:

מושקין את המים מאילן לאילן
ובלבד שלא ישקה את השדה כולה
זרעים - אסור להשקותן במועד
(דברי ראב"י)
וחכמים מתירים בזה ובזה

מהנוסח המשוער של ההלכה הקדומה משתמע שדברי חכמים "בזה ובזה" כוונתם ל'שדה אילן' ול'שדה זרוע' (כפי מסקנתנו הסופית בדיון בסוגיית הירושלמי). נראה שבדיון המובא בברייתא בעניין הרצף "זרעים] אסור להשקותן במועד" (שהופיע בהלכה הקדומה), נעשה ניסיון להצביע על מושא אותו איסור. ניכר שלהבנת בעל הברייתא לא ייתכן שראב"י סבר שהשקיית שדה שנזרע אסורה באיסור גורף, ולכן ביקש לדייק על מה חל האיסור שבדבריו:

כשאמרו אסור להשקותן במועד
לא אמרו אלא בזרעים שלא שתו מלפני המועד,
אבל זרעים ששתו לפני המועד - מותר להשקותן במועד.
ואם היתה שדה מטוננת - מותר.

ואין משקין שדה גריד²⁷ במועד,
 וחכמים מתירין בזה ובזה.²⁸

לפי הסברו של בעל הברייתא: אם הושקה השדה לפני המועד - מותר להשקותו במועד; אם לא - ההשקה אסורה. בעל הברייתא מרחיב ומדייק ששדה שאדמתו לחה (מטוננת) דינו כדין שדה שהושקה לפני המועד, היינו מותר להשקותו במועד (מה שאין כן שדה שאדמתו יבשה [גריד]), שנחשב כשדה שלא הושקה לפני המועד, שאסור להשקותו במועד).

ואם כן, על מי מוסבים "בזה ובזה" שחכמים התיירו בהם? לשאלה זו נשוב מייד.
 ותחילה נשוב לדין שבמשנתנו (מועד קטן א, ג):

רבי אליעזר בן יעקב אומר:
 מושקין את המים מאילן לאילן
 אבל לא ישקה את כל השדה כולה
 זרעים שלא שתו לפני המועד
 לא ישקם במועד
 וחכמים מתירין בזה ובזה

מסתבר לומר שעורך המשנה איחד את שני הרבדים הנזכרים לעיל (ההלכה הקדומה והנוסח המובא בברייתא), פישט את הסגנון וקיצר, והרכיב נוסח שלישי. בנוסח זה הוא כלל את (א) דברי ראב"י כנוסחם באותה הלכה קדומה; (ב) ההסבר שהובא בברייתא (אומנם בקיצור ובתמציתיות). בנוסח זה נשנה העיקרון "זרעים שלא שתו לפני המועד -

27 בערוך השלם (כרך ב עמ' 357) מבואר ש'גרד' פירושו שדה יבש. בפירוש רש"י (מהדורת קופפר, עמ' 16), ד"ה "שדה גריד", פירש: "יבש ובית הבעל הוא, אלא אפילו שלא נפלו גשמים זה זמן מרובה...", כלומר מדובר בשדה יבש שלא הושקה זמן רב. ראו: בן-יהודה (מילון, ב, עמ' 841) 'גריד' - "זמן היבש שאין גשמים יורדים... ומקום הגריד, שהאדמה יבשה שם וקשה לחרוש אותה" (בשולי העמוד מופיעה הערה: "סוברים כי נגזר מן גרד, במשמעות חיכוך. ור"ל הזמן שהאדמה כמו גרודה, שאין עליה כלום", ובחתימתה הסתייגות מתוך זהירות: "אבל זה דחוק ולא נתברר מקורו").
 יאסטרוב, 'גריד' - the parched surface of the field, כלומר התייבשות פני הקרקע של השדה. מכל האמור לעיל עולה כי 'שדה גריד' אינו אלא קרקע יבשה שמגורדת מכל הצומח או שקשה לגרד בה, כלומר לחרוש ולחרוץ בה תלמים באמצעות המחרשה.

28 ראו לציין כי בשאלות דרב אחאי גאון (במדבר, שאילתא קצב), הברייתא מובאת בנוסח שונה מעט: "תניא נמי הכי: רבי אליעזר בן יעקב אומר: כשאמרו משקין את הזרעים במועד, לא אמרו אלא בזרעים ששתו מלפני המועד - כדי שלא יעפשו את הזרעים. אבל זרעים שלא שתו מלפני המועד - אין משקין אותם במועד. ואם היתה שדה מטוננת מותר. ואין משקין שדה גריד לכתחילה. וחכמים מתירין בזה ובזה". לפי גרסה זו ייתכן שלפנינו נוסח של משנה קדומה: "משקין את הזרעים במועד", שעל בסיסה נוצרה הברייתא שהביאה את ראב"י וחכמים לחלוק בשאלה אם מותר להשקות את הזרעים בכל מצב (כדעת חכמים) או רק במצבים מסוימים (כדעת ראב"י).

לא ישקם במועד" ואילו דיני 'שדה מטוננת' ו'שדה גריד' - לא נכללו. ומסתבר שהשמטתם מכוונת: העיקרון שבמשנה ממילא חל גם עליהם,²⁹ ואם כן, אין טעם להאריך ולשנות אותם במפורש.

כאמור, הברייתא חותמת במשפט: "וחכמים מתירים בזה ובזה" - ובדיוק כפי שחותמת גם משנתנו.

בראשונים מצינו התלבטות הנוגעת למקור המשפט החותם את המשנה: האם מקורו באותה הברייתא שהוזכרה או שמא מקורו בהלכה הקדומה? זיהוי המקור חשוב שכן הוא עשוי להשפיע על ההלכה בעניין ההשקיה במועד:³⁰ אם מקורו בברייתא, פירוש הדבר שהיתר חכמים נוגע להשקיה הן של 'שדה מטוננת' הן של 'שדה גריד'. כל הדיון נוגע ל'שדה זרוע' בלבד. 'שדה אילן' לא הוזכר בברייתא כלל, והדיון איננו בעניינו. לעומת זאת אם נסבור שמקורו בלשון אותה הלכה קדומה (שהברייתא דנה בה ומנסה לפרשה), שבה (כפי ההצעה לעיל) מוזכרים הן 'שדה אילן' הן 'שדה זרוע', פירוש הדבר שהיתר החותם את המשנה נוגע לשניהם,³¹ שכן אין לנו שום סימן במשנה

29 שהרי 'שדה מטוננת' פירושה שדה שאדמתו לחה, ושום כך הזרעים שנוצעו שותו מייד בזריעתם (לפני המועד), ואילו 'שדה גריד' היא שדה שאדמתו יבשה לגמרי, ומשום כך הזרעים שנוצעו לא שותו לפני המועד.

30 ב"שיטה" (לתלמידו של רבנו יחיאל מפריש, עמ' מה) כתוב: "וחכמים מתירין בזה ובזה - בזרעים שלא שותו ובשדה גריד, דאפי' הרוי' שרו רבנן והני רבנן דברייתא דהכא היינו נמי רבנן דמתני"; ר"ש בן היתום (פירוש מסכת משקין, עמ' 21): "וחכ' מתירין בזה ובזה אברייתא קאי בשדה גריד ובזרעים. טעם אחר אמתני' קאי, וכגון אמ' מר הוא וחכמ' מתירין"; הפירוש המיוחס לרש"י ע"פ מהדורת קופפר, (עמ' 16): "זה וזה - בזרעים ובשדה כולה דרבנן שרי להשקות שדה בית הבעל דהכי אוקימ' בריש פירקין דהא קתני בית השלחין אין בית הבעל לא ר' אליעזר בן יעקב היא ולא רבנן"; בפירוש המיוחס לרש"י: "בזה ובזה - בשדה גריד ובזרעים שלא שותו לפני המועד"; חידושי ריטב"א, עמ' נה: "תניא נמי הכי כשאמרו אסור להשקותה כו' ואין משקין שדה גריד, ע"כ תשלום הברייתא, ואידך דקתני וחכמי' מתירין בזה ובזה פסקא דמתני' היא. ויש שמערבין אותו עם הברייתא, וכי חכמי' מתירין אפילו בשדה גריד דלא היא אלא הרוחה וכשיטת רש"י ז"ל כמשנתנו" (הכוונה ככל הנראה לדברי הפירוש המיוחס לרש"י על הרי"ף, וראו עוד בריטב"א שם בהערה 539).

31 וראו דברי הלבני (מסורות ומקורות, מועד קטן, עמ' תקכט-תקל), שדן בבעיה זו אך גם הוא לא הכריע בה: "בירושלמי שם נאמר בפירוש שהחכמים במשנה כאן חולקים על ר"א בן יעקב ברישא ומתירין להשקות את כל השדה. אומנם אם הדיבור בגמרא 'וחכמים מתירין בזה ובזה' אינה פסקה מן המשנה אלא חלק מן הברייתא, כדעת רוב הראשונים, אז 'בזה ובזה' בברייתא מוסב או על 'בין שותו לפני המועד ובין לא שותו לפני המועד' או על 'בין לא שותו לפני המועד ובין שדה גריד'. 'מושכין אילן' וכו' אינו בברייתא. ומכיוון שבמשנה ליתא 'שדה גריד' ומסתבר שמובן אחד ל'בזה ובזה' במשנה ובברייתא, הרי הפירוש במשנה, וחכמים מתירין בזה ובזה הוא, בין שותו ובין לא שותו לפני המועד. ואולי הירושלמי כאן התכוון לשלול פירוש זה כשאמר: 'וחכמים מתירין בזה ובזה. מהו בזה ובזה, בין ששותו קודם לרגל ובין שלא שותו קודם לרגל... אלא בין אילן ובין זרעים' (בין

שיגרום לנו לחשוב שדברי חכמים, הנאמרים כתגובה לדברי ראב"י, מוסבים רק אל הסיפא שלהם ומתעלמים מן הרישא. אדרבה, מפשרה של משנה נראה כי דברי חכמים מוסבים הן על 'שדה האילן' הן על 'שדה הלבן', כפי שעלה גם מהעיון בסוגיא שבתלמוד הירושלמי.

לעיל ציינו שהן הברייתא הן המשנה חותמות באותו המשפט: "וחכמים מתירים בזה ובזה". מתברר שלא בכל כתבי היד משפט זה אכן חותם את הברייתא, לדוגמה: בנוסח הברייתא שבכתב יד גטינגן המשפט הזה איננו מופיע כלל.. ואם כן, ייתכן לומר שהמקורות שבהם המשפט כלול - הופעתו בהם לידתה בשיבוש שחל בתהליך ההעתקה. בנוסח אחד הוא נכתב בטעות, ומעתיקים אחרים (או מעתיק אחד ואחרים בעקבותיו) טעו בזיהוי: הם לא הבינו שלפניהם משפט מצוטט מן המשנה - המשמש כעין פתיח לדברי רבינא שלהלן (העוסקים בהיתרם של חכמים להשקות בשדה לבן), וחשבו שהוא חלק מנוסח הברייתא.

וכדברי הר"ש בן היתום על דברי חכמים:³²

...טעם אחר: אמתני' קאי, וכגון אמ' מר הוא וחכמ' מתירין.

הדיון בדברי רבינא

עורך הסוגיא מציג כעת את הדובר השני: "אמר רבינא". דברי רבינא פותחים ב"שמע מינה", ורק לאחר מכן מובא תוכנם. אם רבינא אמר "שמע מינה" פירוש הדבר שאותם הדברים שהוא עומד להשמיענו - משתמעם להבנתו מתוך דברי רב יהודה שנאמרו לפני דבריו (ואינם מבוססים על מקור כל שהוא אחר).

לאחר ההכרזה "שמע מינה", מובאים אפוא דבריו של רבינא:³³

האי תרביצא שרי לתרבוצי בחולא דמועדא

ברישא ובין בסיפא). אבל מן הבבלי אין ראיה כנגד פירוש זה אם נפרש מה שאמר רב הונא ה'א ר"א בן יעקב הא רבנן' כפירוש המיוחס לרש"י והובא בתוס' רא"ש, שהכוונה היא למחלוקת בסיפא: 'הא ר"א דאמר במתניתין זרעים שלא שתו לפני המועד לא ישקם במועד והא דקתני מרביצין במועד רבנן דפליגי עליה ושרו'. אפשרות אחרת ששתי מחלוקות הן, אחת בין ר"א בן יעקב לחכמים ברישא בבית הבעל והדיוק הוא ממ"ש ראב"י אומר משמע שהחכמים חולקים... ואחת בין הת"ק לחכמים בסיפא בבית השלחין וכשלא שתו לפני המועד. גם פירוש זה אינו נגד הבבלי אם נפרש שלא כפירוש המיוחס לרש"י אלא כשאר הראשונים ש'הא ראב"י הא רבנן' מוסב על הרישא. אבל הירושלמי חולק כמו שראינו. אומנם אם גרסתנו בירושלמי 'אלא כאן באילן כאן בורעים' היא הנכונה, אפשר לפרש, בדוחק, 'כאן' ברישא המחלוקת היא באילן (בין ראב"י לחכמים) 'כאן' בסיפא המחלוקת היא בורעים (בין חכמים לת"ק). ואז גם הירושלמי מפרש כן את המשנה.

32 ר"ש בן היתום (פירוש מסכת משקין, עמ' 21), ד"ה "וחכמים מתירין בזה ובזה" (מועד קטן ו ע"ב).

33 בשאלתות דרב אחאי גאון הגרסה היא "רבא".

כלומר: מותר להרביץ (להשקות מעט) בחול המועד בתרביצא, שהיא חצר או גינה שליד הבית.³⁴

עורך הסוגיא מסביר את ההיגיון שבבסיס דברי רבינא:

שדה גריד מאי טעמא?

דאפלא משוי חרפא.

הסיבה שבשלה התירו חכמים להשקות 'שדה גריד' שלא הושקה לפני המועד, הייתה הרצון לזרז את הנביטה - כדי להקדים נביטתם של הזרעים: הזרעים שנזרעו בשדה היו אמורים לנבוט מאוחר (אפלא), והשקיה תזרז את התהליך והם ינבטו קודם (חרפא). אומנם לזרעים שבאדמה היבשה לא ייגרם הפסד (נזק) אם לא יושקו במועד, אבל לצורך זירוז הנביטה - התירו להשקותם.³⁵

הכא נמי

אפלא משוי לה חרפא

ומהיתר ההשקיה ב'שדה גריד' אפשר ללמוד גם על גינה (תרביצא): גם בה יהיה מותר להרביץ (להשקותה השקיה מועטת, שאין בה טרחה גדולה) במועד, מאותה סיבה בדיוק: כדי למהר ולהקדים את צמיחת הירקות המאוחרים.

34 ראו: בן יהודה, (מילון, טז, עמ' 7896) 'תרביץ' - מקום גינה ליד הבית. בהערה שם מובא: "המילה שאולה מן האשורית 'תרביצ', חצר, כנראה בעיקר מקום מרביץ לבהמה". סוקולוף (מילון, עמ' 1230) מפרש 'תרביצא' - type of irrigated field, כלומר סוג או צורה של השקיית שדה. בעניין סוגייתנו הוא מתרגם שם את המשפט "האי תרביצא שרי לארבוצי בחולו של מועד" - it is permitted to water a field on the intermediate days of the holiday (Geon.). שמותר להשקות את השדה בימי חול המועד (בשולי הערך נכתבה בעברית הדוגמה הזו) Expl: "ותרביצא היא השדה שהשקו אותה ונשארה בה לחלוחית". בהמשך (שם, עמ' 1231) תרגם 'תרביצא/תרביץ' - courtyard, כלומר חצר, ואילו יאסטרוב (מילון, עמ' 1695) תרגם בערך 'תרביצא' - garden near the house, כלומר גינה שליד הבית, ובעניין סוגייתנו הוא מתרגם: It is permitted to sprinkle the house garden during the festive week שמותר להשקות במעט מים (בטפטוף) את גינת הבית בימי המועד. מכל האמור לעיל עולה ש'תרביץ' פירושה חצר או גינה קטנה שנמצאת ליד הבית (ואין מדובר בשדה שבדרך כלל נמצא מחוץ לעיר). מקור המילה ככל הנראה בצורה 'תרביצ' שבאשורית, ששימשה לציון המקום שבו נהגו להרביץ את הבהמות (שירביצו) בחצר הבית. מכאן התגלגלה הצורה הארמית 'תרביצא' שמשמעותה חצר או הגינה שלפני הבית, שאותה היו מרביצין, כלומר מזלפים או מטפטפין עליה מעט מים.

35 פירשנו כאן כפי הפירוש המיוחס לרש"י, אולם יש הטוענים שבנביטה מאוחרת של הזרעים נגרם הפסד לבעל השדה, וכדי למנוע את הפסד הזה - מותר להשקות. עוד על סוגיא זו עיינו בבעל המאור ובמלחמות ה' לרמב"ן על אתר בבבלי, מהדורת דפוס וילנה.

מכיוון שאנו עוסקים גם בהיתר הרבצה וגם במחלוקת ראב"י וחכמים, עורך הסוגיא מביא את דברי רב הונא³⁶ המנסה ליישב סתירה בין שני מקורות תנאיים שיובאו להלן:³⁷

[א] תנו רבנן:

מרביצין שדה לבן בשביעית, אבל לא במועד.

[ב] והא תניא:

מרביצין בין במועד בין בשביעית!

אמר רב הונא:

לא קשיא,

הא - רבי אליעזר בן יעקב,

הא - רבנן.

לפני רב הונא עמדו שתי ברייתות: באחת נאמר שמותר להרביץ ב'שדה לבן' במועד, ובאחרת נאמר שאסור. לכאורה - סתירה?! רב הונא מתרץ שכל אחת מן הברייתות מציגה שיטה של אחד הצדדים במחלוקת (שבמשנתנו): המקור האוסר הרבצה במועד [א] נאמר לשיטת ראב"י; והמקור המתיר [ב] נאמר לשיטת חכמים.

בסיום הסוגיא העורך מביא ברייתא נוספת העוסקת בהרבצה:

תניא אידך:

[א] מרביצין שדה לבן ערב שביעית

כדי שיצאו ירקות בשביעית,

[ב] ולא עוד אלא

שמרביצין שדה לבן בשביעית

כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית.

הבאת ברייתא זו שעניינה שביעית, בסוגיא שעניינה הלכות המועד - תמוהה (ראוי לציין כי בנוסח השאילתות של רב אחאי גאון, ברייתא זו אינה כלולה בנוסח הסוגיא). אפשר להציע שאגב העיסוק בהלכות הרבצה - הובאה כאן ברייתא זו שגם עניינה הרבצה (אף על פי שאיננה במועד), ואולם נדמה שהצעה זו פשטנית מכדי שנקבלה. ייתכן שלאחר שנעמוד על היחס בין המקורות התנאיים להשתלשלות ההלכה, נוכל להציע לשאלה זו תשובה עדיפה. נשוב אפוא לשאלה זו לקראת סוף עיונו.

36 בכ"י אוקספורד, וטיקן 108, קולומבייה 141 וגטינגן וכן בדפוס ואד אל האגרה לא מופיע שמו של רב הונא כלל, והתירוץ - סתמאי.

37 ייתכן שדברי רבינא הובאו בידי עורך הסוגיא כהקדמה וכהצעה לדברי רב הונא.

יחסי המקורות התנאיים

להלן נציג את המקורות התנאיים שנידונו עד כה: המשנה (במועד קטן ובשביעית), התוספתא (בדברי ליברמן), והברייתות שבסוגיות התלמודים. מתוך ההשוואה ננסה להתחקות על השתלשלות ההלכה המוזכרת בהם.

ברייתא בבלי 4, מועד קטן ו ע"ב	ברייתא בבלי 3, מועד קטן ו ע"ב	ברייתא בבלי 2, מועד קטן ו ע"ב	ברייתא ירושלמי, שביעית ב, ז (לד ע"ב)	ברייתא ירושלמי, מועד קטן א, ב (פ ע"ג)	תוספתא, מועד קטן א, ב	משנה, שביעית ב, י	ברייתא בבלי 1, מועד קטן ו ע"ב	משנה, מועד קטן א, ג
תניא אידך: מרבצין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמרבצין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית.	והא תניא: (מרבצין) בין במועד בין בשביעית	תנו רבנן: מרבצין שדה לבן בשביעית, אבל לא במועד	אשכח תני: מרבצין בעפר לבן [בשביעית אבל לא במועד] דברי ר' שמעון ור' אליעזר בן יעקב אוסר	מרבצין בעפר הלבן בשביעית אבל לא במועד [דברי ר' שמעון רבי אליעזר בן יעקב אוסר].	מרבצין שדה בית השלחין במועד.	ומרבצין בעפר לבן דברי ר' שמעון רבי אליעזר בן יעקב אוסר	תניא נמי הכי: כשאמרו <u>אסור</u> <u>להשקותן</u> <u>במועד</u> לא אמרו אלא	רבי אליעזר בן יעקב אומר מושכין את המים מאילן לאילן אבל לא ישקה את כל השדה כולה

							<p>זרעים שלא שתו לפני המועד לא ישקם במועד</p> <p>אבל זרעים ששתו לפני המועד - מותר להשקותן במועד. ואם היתה שדה מטוננת - מותר. ואין משקין שדה גריד במועד, וחכמים מתירין בזה ובזה.</p>	<p>זרעים שלא שתו לפני המועד לא ישקם במועד</p> <p>וחכמים מתירין בזה ובזה</p>
--	--	--	--	--	--	--	---	---

השוואה בין נוסח הברייתות במקורות הארץ־ישראליים לנוסח הברייתות ששולבו בבבלי
כפי שראינו בסוגיית הירושלמי מובאת הברייתא בנוסח הזה:

תני:

מרבצין בעפר לבן
בשביעית
אבל לא במועד.

על פי נוסח קטע גניזה (המסומן במהדורת האקדמיה ג 5) יש להוסיף את המילים
הבאות:

דברי ר' שמעון

ור' אליעזר בן יעקב אוסר

על פי תוספת זו, נוסח הברייתא המלא צריך להיות:

תני:

מרבצין בעפר לבן
בשביעית
אבל לא במועד
דברי ר' שמעון
ור' אליעזר בן יעקב אוסר.

נוסח דומה אנו מוצאים גם בירושלמי שביעית ב, ה (לד ע"ב). נוסח הברייתא שם:

אשכח תני:

מרבצין בעפר לבן
דברי ר' שמעון
ור' אליעזר בן יעקב אוסר.

לפי נוסח זה הברייתא עוסקת באיסורי שביעית בלבד ולא בהשוואה בין מועד
לשביעית.

ואולם אחרי המילים "בעפר לבן" סימן אחד מן המגיהים את כ"י ליידין במסכת
שביעית, שצריך להוסיף את המילים "בשביעית אבל לא במועד".
אחרי הוספתן על פי הערתו - יתקבל הנוסח:

אשכח תני:

מרבצין בעפר לבן
בשביעית - אבל לא במועד
דברי ר' שמעון

ור' אליעזר בן יעקב אוסר.

פליקס, בפירושו לירושלמי שביעית,³⁸ קובע שנוסח מתוקן זה הוא העיקר. לדבריו, בלעדיו, הבנת הסוגיות בירושלמי, בשביעית ובמועד קטן, אינן מובנות:

מרבציין בעפר לבן וכו' - המוסגר "בשביעית אבל לא במועד" נוסף בכי"ל על ידי אחר (כלומר המגיה, י"ב), אבל הוא עיקר, שהרי אחרת זו ציטטה מן המשנה ואין כאן "אשכח תני".

לפי נוסח זה הברייתא אכן מזכירה הבדל בין שביעית למועד בעניין הרבצה, והנוסח ה"מתוקן" במסכת שביעית תואם לחלוטין לנוסח ה"מתוקן" במסכת מועד קטן. "נוסחים מתוקנים" אלו בעייתיים במידה מסוימת: לפי הברייתא הראשונה שבבבלי, שווההתה בידי רב הונא כדברי ראב"י, אסור להרביץ במועד, אך מותר בשביעית. ואולם מהברייתות ה"מתוקנות" שבירושלמי ומן המשנה בשביעית משתמע שראב"י אוסר את ההרבצה בשביעית מכול וכול?!

סתירה זו לא נעלמה מעיניו של הלבני, והוא כתב בעניינה:

מקור הקושי בגירסה שלנו כאן בירושלמי שביעית ספ"ב וכאן א, ג שאינו מבדיל בין מרבציין "בעפר" לבן ובין מרבציין "בשדה" לבן... אבל המפרשים החדשים מבדילים, ומרבציין בעפר לבן מפרשים "להרביץ את הקרקע בשביעית בעפר לבן שלא יפסיד הקרקע" ואינו משקה. עכ"פ רב הונא יכול לסבור כן. כך שהמשנה בשביעית אינו ענין לכאן ואפשר איפוא לקיים את גירסתנו בברייתא (הכוונה לברייתא שבבבלי, י"ב).

לפי דברי הלבני, המציאות הנידונה במשנה בשביעית שונה מן המציאות הנידונה בברייתות שבמועד קטן בבבלי: המשנה בשביעית (ב, י) דנה בהרבצה ב'עפר לבן', ואילו בברייתות שבבבלי מועד קטן דנות בהרבצה ב'שדה לבן'. 'עפר לבן' ו'שדה לבן' שונים זה מזה, ועל כן דין ההרבצה באחד שונה מדין ההרבצה באחר.

הברייתות שבירושלמי אינן מוזכרות בדברי הלבני. נוכל אפוא להוסיף לתירוץ ולדייק שגם הברייתות שבירושלמי בנוסחן ה"מתוקן" (כקביעתו הנ"ל של פליקס) מתאימות למחלוקת הכתובה במשנה המתירה לדעת ר"ש להרביץ בשביעית ולדעת ראב"י היא אוסרת. ומכיוון שהמשנה איננה פוסקת מה יהיה דין ההרבצה במועד, ניתן לומר שעל פי הברייתות שבירושלמי, ר"ש וראב"י תמימי דעים בעניינה - היא אסורה. לפי קביעה זו בין הברייתות שבירושלמי לדעת חכמים (על פי רב הונא) בברייתא השנייה שבבבלי מתקיימת סתירה - הן אוסרות, והיא מתירה (ולא רק במועד אלא גם בשביעית).

כדי ליישב סתירה זו ניתן להמשיך וללכת בדרכו של הלבני ולטעון שהברייתות שבירושלמי (המתאימות למשנה ואינן סותרות אותה) עוסקות במציאות מסוימת, ואילו הברייתות שבבבלי עוסקות במציאות אחרת.

את תירוצו של הלבני שלפיו במקורות שבירושלמי מדובר ב'עפר לבן' וכל מטרת ההרטבה היא שמירת הקרקע (שלא תיפסד) ואין מדובר בהשקיה כמו בבבלי, נראה לעניות דעתי שקשה לקבל, שהרי כבר הוכחנו מנוסח הסוגיא בירושלמי (מן הדיון במידת הצפיפות של האילנות ב'שדה אילן') שהביטוי 'עפר לבן' כוונתו לשדה שבו הגידולים מרווחים במידה המאפשרת לעפר שביניהם להיראות לעין (לעומת שדה לבן שהוא שדה תבואה).³⁹ הבדל זה בין עפר לבן לשדה לבן מתאים גם לגרסת התוספתא שהובאה בטבלה שלעיל:

מרכיצין שדה בית השלחין במועד

שהרי כפי שהובא, בית השלחין בדרך כלל לא היה שדה תבואה המוגדר כשדה בעל, אלא היה פעמים רבות שדה אילן, והתיאור אכן מתאים להגדרה 'שדה אילן'. מכל האמור עולה אפוא שהמקורות הארץ-ישראליים דנים בהרבעה ב'שדה אילן', ואילו המקורות שבבבלי דנים בהרבעה ב'שדה לבן'.

ניתוח ההבדלים

כעת נסכם ונציג את ההבדלים שבין המקורות התנאיים השונים ונעמוד על משמעותם.

מיקום ההרבעה

התוספתא מדברת על הרבעה ב'שדה אילן' ואילו מן המשנה במסכת שביעית וכן מן הברייתות שבירושלמי עולה כי מדובר בהרבעה ב'עפר הלבן'. כאמור, בפירוש סוגיית הירושלמי המושג 'עפר לבן' מתפרש כרווח שבין האילנות, ומכאן שגם הברייתות שבירושלמי עוסקות ב'שדה אילן' אך מדגישות את החידוש: מדובר ב'שדה אילן' שאילנותיו מרווחים או ב'סתם' (ולא ב'שדה אילן' שאילנותיו 'צפופין'; וזאת בניגוד לפרשנות הקלסית של המשנה בשביעית, שאיננה מבדילה בין הרבעה ב'שדה לבן' להרבעה ב'עפר לבן').⁴⁰

39 עיינו לעיל בהערה 17 על משמעות הביטויים 'עפר לבן' ו'שדה לבן'.

40 ראוי לציין גם את פירושו של אלבק (משנה זרעים, עמ' 143 וכן ההערות שם): "ומרכיצין בעפר לבן - מותר להרכיץ את הקרקע בשביעית בעפר לבן, שלא יפסיד הקרקע". ולפי פירוש זה צריך להדגיש כי יש הבדל בין הרבעה ב'עפר לבן' שמטרתה למנוע מגרגירי החול לעוף ולהעלות אבק, ובין הרבעה ב'שדה לבן' שמטרתה להשקות את הגידולים. ועיינו עוד קרויס, קדמוניות התלמוד, ב, עמ' 550 הערה 137.

לעומת כל זאת הברייתות שבבבלי מדברות על הרבצה ב'שדה לבן', כלומר בשדה העומד לגידולי זרעים (ולא ב'שדה אילן').

אם כן, שתי מחלוקות בין ראב"י ובין חכמים או ר"ש: לפי הירושלמי המחלוקת נסבה על הרבצה ב'שדה אילן', ולפי הבבלי המחלוקת נסבה על הרבצה ב'שדה לבן'.⁴¹

זמן ההרבצה

התוספתא עוסקת בפעולת ההרבצה במועד.

המשנה בשביעית אינה מציינת באיזה זמן מדובר, אולם כיוון שבמסכת שביעית עסקינן, והמשנה כולה עוסקת בשביעית - יש להניח שמדובר בשביעית (בוודאי. אם כי ייתכן שלצד שביעית יופיע עיסוק גם במועד).

הברייתות בירושלמי וכן ברייתות 2-3 בבבלי עוסקות בהשוואה שבין המועד לשביעית לגבי פעולת ההרבצה, ואילו ברייתא 4 שבבבלי עוסקת בפעולת ההרבצה בשביעית בלבד.

מחלוקת ראב"י וחכמים

המחלוקת בין ראב"י לחכמים סמויה בברייתות 2-3 שבבבלי. מתוך תירוצו של רב הונא בבבלי "הא ראב"י והא רבנן" אנו למדים שככל הנראה כל אחת מן ההלכות נוסחה בדרך שונה מזו שבה נוסחה חברתה, ונוסחה של כל אחת מתאים לבית המדרש שבו נוצרה: נוסח ברייתא 2 שבבבלי מתאים לבית מדרשו של ראב"י, ואילו נוסח ברייתא 3 שבבבלי מתאים לדעת החולקים על ראב"י, ומקורה, כפי הנראה, בבית מדרש אחר.

משמעות ההבדלים

כפי שצינו בסיכום סוגיית הירושלמי, נראה שבתחילה הייתה "חלוקה" בין המקורות שעסקו בהרבצה:

א. התוספתא עסקה בדין הפעולה במועד בלבד.

ב. המשנה בשביעית וברייתא 4 שבבבלי עסקו בדינה בשביעית.

מאוחר יותר איחדו בין שני סוגי המקורות ונוצר סוג שלישי ובו פעולת ההרבצה נידונה בשני ההקשרים ומתוך השוואת ההלכה בהקשר האחד להלכה בהקשר האחר. נראה אפוא שההלכות שהובאו בתוספתא ובברייתא 4 שבבבלי, שכל אחת דנה בפעולה בהקשר אחד בלבד, הן הקדומות יותר.⁴²

41 ייתכן להציע גם שהיו הבדלי נוסח בין הברייתות ששונו ונלמדו בארץ ישראל שגרסו "עפר לבן", ובין הברייתות ששונו ונלמדו בבבל וגרסו "שדה לבן". ייתכן שמשום שלא היה אפשר להכריע בין הנוסחים השונים הם נשארו בגדר ברייתות ולא הוכנסו למשנת רבי.

42 ואולי לכך רומז עמינח (עריכת מסכתות, סוכה, עמ' 265-266) בהצעתו שלפיה הברייתות שבסוגיית הבבלי (בדף ו ע"ב) משקפות "מהדורות תוספתא שפשטו בבבל ושמקורותיהן נבלעו בסידור למו"ק ובסוגיות". ייתכן שבשל הרצון להשוות בין הלכות מועד לשביעית, אכן נוצרו מתוך ההלכה

וכן נראה שמחלוקת ראב"י ור"ש בעניין ההרבעה ב'עפר לבן' כשביעית שונה ממחלוקת ראב"י וחכמים בעניין הרבעה במועד ב'שדה לבן'. דעת ר"ש בראשונה שונה מדעת חכמים באחרונה.

כל אחת מן הברייתות שיוחסו לבתי המדרש השונים (בסוגיית הבבלי), הציגה את עקרון ההשקיה ודעה אחת בלבד, ואילו המשנה במועד קטן הציגה את שתי הדעות כמחלוקת. נראה שאפשר להציע שהמשנה שהציגה את שתי הדעות זו לצד זו (כמחלוקת), מאוחרת מן המקורות שבהם כל דעה הוצגה לבדה.

אם כן, יש מקום לסברה שדעתו של ראב"י על סוגי ההשקיה במועד ובשביעית הופיעה ב"גלגולה המקורי" בכמה נוסחים שנבדלו זה מזה. בשלב מאוחר יותר נוסחה אותה הלכה קדומה - שבה סתמו את ההלכה כדעת חכמים, ובה נבחר הנוסח שבו הוזכרה השקיה מרובה - ככל הנראה משיקולי קיצור: אם השקיה מרובה מותרת במועד, הרי הרבעה - קל וחומר.⁴³ ועם זאת, הבאת ההלכה כמחלוקת (המציגה שתי דעות ואינה מסתפקת באחת) משמרת גם את דעתו של ראב"י.

על הלכה קדומה זו נבנה רובד פרשני מאוחר בדמות ברייתא המתחילה במילה "כשאמרו". מטרת רובד זה הייתה לבאר בהרחבה את איסור השקיית הזרעים במועד. הברייתא מצטטת "דיבור המתחיל" מאותה הלכה קדומה: "אסור להשקותן במועד" (ומהמשך הברייתא אנו מבינים שמדובר בהשקיית זרעים). לאחר מכן, מתוך ההלכה הקדומה והברייתא שמרחיבה אותה, נוצרה משנת רבי כצורתה במסכת מועד קטן, שיש בה שילוב של שני המקורות שקדמו לה, כפי שהסברנו.

המשנה המדברת על המשכה מאילן לאילן ועל השקיית זרעים, שונה מאוד מבחינת סגנונה מן הברייתות העוסקות בהרבעה, ובכל זאת הן שולבו באותן סוגיות הירושלמי והבבלי - שהמשנה הזאת ניצבת בראשן.

נראה שעורכי התלמודים בחרו להביאן בתוך הסוגיות, אחרי שהמחלוקת שבמשנה כבר הוצגה (בראשן) כדי לבחון אם גם לגבי המקרים המוצגים בהן, קיימת אותה המחלוקת בין ראב"י לחכמים. אגב העיסוק בכל המקורות הללו, למדנו פרק חשוב בעניין המשנה והשלכותיה השונות, ושיעור חשוב בעניין ההבדלים שבין הלכות מועד להלכות שביעית.

הראשונה שבתוספתא הברייתות המשלבות בין ההלכות הנ"ל כמהדורות מתקדמות של ההלכה שבתוספתא וכפי שהובא לעיל.

43 וייתכן שבשל כך הושמטה ההשוואה לשביעית במשנה, שהרי מדובר בהשקיה מרובה שמבחינת הלכות שביעית אינה זוכה להיתר גורף.

נספח : שלבי התפתחות נוסח ההלכה**שלב א**

נוסחי ההלכה הקדומים העוסקים בפעולת ההרבצה
(העיסוק בהרבצה במועד והעיסוק בהרבצה בשביעית - כל אחד מהם כשלעצמו):

תוספתא, מועד קטן א, ב:	משנה, שביעית ב, י:	ברייתא מספר 4 בסוגיית הבבלי, מועד קטן ו ע"ב:
מרבציין שדה בית השלחין במועד.	ומרבציין בעפר לבן דברי ר' שמעון רבי אליעזר בן יעקב אוסר	מרבציין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמרבציין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית.

שלב ב

איחוד המקורות הקדומים לנוסח אחד
המשווה בין פעולת ההרבצה במועד ובין פעולת ההרבצה בשביעית

ברייתא ירושלמי, מועד קטן א, ב (פ ע"ג):	ברייתא ירושלמי, שביעית ב, ז (לד ע"ב):	ברייתא בבלי 2, מועד קטן ו ע"ב:	ברייתא בבלי 3, מועד קטן ו ע"ב:
מרבציין בעפר הלבן בשביעית אבל לא במועד [דברי ר' שמעון רבי אליעזר בן יעקב אוסר]	מרבציין בעפר לבן [בשביעית אבל לא במועד] דברי ר' שמעון ור' אליעזר בן יעקב אוסר	מרבציין שדה לבן בשביעית, אבל לא במועד	(מרבציין) בין במועד בין בשביעית

שלב ג

הלכה קדומה

כפי שהובא לעיל, המקורות הקדומים שבהם הובאה דעתו של ראב"י בעניין סוגי
ההשקיה במועד ובשביעית, נבדלו זה מזה. בשל שיקולי קיצור, נוסחה הלכה הקדומה,

שבה נסתמה ההלכה כדעת חכמים, על בסיס המקור העוסק בהשקיה מרובה וכמו כן הושמטה ההשוואה לשביעית.⁴⁴

מושכין את המים מאילן לאילן
ובלבד שלא ישקה את השדה כולה
זרעים - אסור להשקותן במועד
(דברי ראב"י)
וחכמים מתירים בזה ובזה

שלב ד

ברייתא מבארת להלכה הקדומה - ברייתא 1 בבבלי, מועד קטן ו ע"ב
בברייתא זו מובא ציטוט מנוסח ההלכה הקדומה המתחיל במילה "כשאמרו":

כשאמרו: "אסור להשקותן במועד"
לא אמרו אלא בזרעים שלא שתו מלפני המועד,
אבל זרעים ששתו לפני המועד - מותר להשקותן במועד.
ואם היתה שדה מטוננת - מותר.
ואין משקין שדה גריד במועד,
(וחכמים מתירין בזה ובזה)⁴⁵

שלב ה

ניסוח המשנה הסופי

שילוב ההלכה הקדומה עם הברייתא המרחיבה ומבארת אותה:

רבי אליעזר בן יעקב אומר:
מושכין את המים מאילן לאילן אבל לא ישקה את כל השדה כולה
זרעים שלא שתו לפני המועד לא ישקם במועד
וחכמים מתירין בזה ובזה

44 ראו לעיל הערה 44.

45 כאמור שורה זו אינה מופיעה בכ"י גטינגן, ומן העולה מניתוח הסוגיות מתברר שכך אכן צריך להיות.

רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים

כתבי יד משנה:

כתבי יד פארמה
 כ"י פארמה
 כתבי יד קאופמן
 כתב יד Parma (De Rossi 138) 3173
 כתב יד Kaufman A50

כתב יד ירושלמי:

כ"י ליידין - מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א

כתבי יד בבלי:

כ"י אוקספורד
 כ"י גטינגן
 כ"י וטיקן 108
 כ"י וטיקן 134
 כ"י לונדון
 כ"י קולומבייה 141
 כתב יד הספרייה הבודיליאנית OX.Opp. Add. fol. 23
 כתב יד גטינגן 3
 כתב יד ספריית הוטיקן ebr. Vat 108
 כתב יד ספריית הוטיקן ebr. Vat 134
 כתב יד לונדון Harl.5508 - 400
 כתב יד קולומבייה X893-T141

דפוסים ראשונים בבלי:

דפוס ואד אלהאג'רה
 דפוס ונציה
 דפוס פיזרו

מקורות ראשוניים

חידושי ריטב"א על מסכת מועד קטן, מהדורת צ'
 הירשמן, ירושלים תשנ"ה.
 ירושלמי, שביעית, מהדורת י' פליקס, ירושלים תשמ"מ.
 רמב"ם, משנה עם פירוש רבנו משה בן מימון, ב: סדר
 מועד, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשכ"ד.
 ר"ש בן היתום, פירוש מסכת משקין, מהדורת צ"פ
 חיות, ברלין תר"ע.
 תלמוד בבלי, דפוס וילנה
 פירוש רש"י למסכת מועד קטן, מהדורת א' קופפר,
 ירושלים תשכ"א.
 ירושלמי, מהדורת פליקס
 רמב"ם, פירוש למשנה
 ר"ש בן היתום, פירוש מסכת משקין
 רש"י, דפוס וילנה
 רש"י, מהדורת קופפר

- שאלתות דרב אחאי גאון, מהדורת ש"ק מירסקי, ירושלים תשל"ב
- שאלתות דרב אחאי גאון, מהדורת ש"ק מירסקי, ירושלים תשל"ב
- תלמיד רבנו יחיאל מפריש, שיטה על מועד קטן, חלק ראשון, מהדורת א' יעקובוביץ וש' אליעזרי, ירושלים תרצ"ז.
- מחקרים
אלבק, משנה זרעים
- ח' אלבק, ששה סדרי משנה: סדר זרעים, ירושלים תשי"ב.
- בן-יהודה, מילון
- א' בן-יהודה, מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרכים ב, ד, וטז, ירושלים 1948-1959.
- הלבני, מסורות ומקורות
- ד' הלבני, מסורות ומקורות: ביאורים בתלמוד לסדר מועד (מיומא עד חגיגה), ירושלים תשל"ה.
- יאסטרוב, מילון
- M. Jastrow, *A Dictionary of The Targumim, The Talmud Babli And Yerushalmi, And the Midrashic Literature*, Jerusalem, 1995.
- ליברמן, תוספתא כפשוטה
- ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: באור ארוך לתוספתא, ה: סדר מועד, ניו יורק תשכ"ב.
- סוקולוף, מילון
- M. Sokoloff, *A dictionary of jewish palestinian Aramaic the Byzantine period*, Ramat-Gan, 1990.
- ספראי וספראי, שביעית
- ש' ספראי וז' ספראי, משנת ארץ ישראל, מסכת שביעית, ירושלים תשס"ה.
- עמינח, עריכת מסכתות
- נ' עמינח, עריכת מסכתות סוכה ומועד קטן בתלמוד הבבלי, תל אביב תשמ"ט.
- ערוך השלם
- רבנו נתן בן ר' יחיאל מרומי, ערוך השלם, כרכים ג, ז, מהדורת קאהוט, וינה תרפ"ו.
- פליקס, החקלאות בארץ ישראל
- י' פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ן.
- קרויס, קדמוניות התלמוד
- ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, תל אביב תרפ"ט.